

IRÁS ÉS KÖNYV HAJDAN ÉS MOST

ISMERETTERJESZTŐ ELŐADÁS

IRTA

ÉS A „MÁRIA-DOROTTYA-EGYESÜLET GYÓRI KÖRÉNEK” 1898. ÉVI
NOVEMBER HÓ 21-iki ESTÉLYÉN FELOLVASTA:

DR. RÉCSEY VIKTOR,
PANNONHALMI KÖNYV- ÉS LEVÉLTÁRNOK.

GYŐR, 1899.
GYŐREGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓ.

ÍRÁS ÉS KÖNYV HAJDAN ÉS MOST

ISMERETTERJESZTŐ ELŐADÁS

IRTA

ÉS A „MÁRIA-DOROTTYA-EGYESÜLET GYÓRI KÖRÉNEK“ 1898. ÉVI

NOVEMBER HÓ 21-iki ESTÉLYÉN FELOLVASTA:

DR. RÉCSEY VIKTOR,

PANNONHALMI KÖNYV- ÉS LEVÉLTÁRNOK.

GYÓR, 1899.

GYŐREGYHÁZMEGYEI KÖNYVSAJTÓ.

Országos Széchényi Könyvtár

232625

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
1899. év 259. sz.

Az ésszel megáldott ember embertársával a *beszéd* által cseréli ki gondolatait. Ezen élő szóval neveli a felnőtt a beszélni tanuló gyermeket és a beszéddel tanította egyik nemzedék a másikat, míg az emberek azon tapasztalatra nem jöttek, hogy abból az élő szóból sok elhangzik, elröppen a nélkül, hogy embertársuk emlékeztében nyomot hagyott volna s úgy jött reá az emberiség lassan-lassan a beszéd állandósításának gondolatára.

Az emberi hangokat és gondolatokat bizonyos jelekkel állandósítani, már a legrégibb őskorban dívott minden népnél. Természetes, hogy ez eleinte csak oly tárgyaknak lerajzolásában nyilatkozott, melyek szemmel láthatók! Madarat rajzoltak, hogy a madár fogalmát kifejezzék. Ezen szoros értelemben vett *képirás*-ról az átvitt értelemben vett symbolikus írásra tértek át, melyben a madár képe nem annyira az

állatot, hanem annak jellemző tulajdonságát jelenti, a mit másként szemléltetni nem tudtak. Ilyen a legrégibb népeknél bebizonnyítható *tatuírozás* vagy *tátovírozás*; ez nevezhető a legrégibb jelképes írásnak, melylyel az emberek vad állapotukban önmagukat, vagy hozzátartozóikat a bőrükre festett alakokkal megjelelték. Később, hogy állandósítsák ezen jelképes írást a testükön, beleégették a bőrbe. *Wuttke*, az írás történetének egyik legalaposabb kutatója, ezen, a vad népeknél ma is divó tatuírozást a jelképes írás legrégibb alakjának mondja.¹ Ugyanő bizonyítja, hogy az aszszonyok előszeretettel sütöttek valamely jelképet serdülő leánykájuk homlokára, vagy keblére u. m. egy halacska, vagy csillagokat; karjaikra, lábaikra pedig geometriai idomokat égettek. A leánykák szívesen eltűrték e kínzást, mert szépségnek tartották; úgy mint ma nap is mit nem szenvednek el természetadta szépségük emelésére.

E *jelképes* írást utóbb a tárgyakra vitték át és akkor már egész mondatokat állítottak össze a tárgyakra lerajzolt, bevészt állat-alakokból. A régi egyiptomiak megörökítették jelképes írásukat a piramisokon és obeliskeken. Ily obeliskeket láttam a római tereken, Párisban a Concordia téren és Londonban az u. n. Kleopatra tűjét, 21 méter magas obelisket; de már ezeken a ránk maradt egyiptomi emlékeken az ember ha még annyira töri is a fejét, nem tudja meg-

¹ Wuttke, Geschichte d. Schrift. I. k. 101. l.

fejteni a szöveget, mivel ez már nem tisztán reális képirás és külön tanulmányt igényel. *Ebers*, kit hallgatóim közül többen ismernek regényei, mint egyptologiai munkái után, mondja,¹ hogy ez már átvitt értelemben vett *fogalmi* vagy *hangzó*-írás. Reánk tehát a *hieroglif*-írásnak már műveltebb alakja maradt. Tudjuk, hogy az ősi egyiptomi régiségeknek Napoleon afrikai hadjárata alkalmából való felderítése a hieroglif-írás megfejtésére is vezetett. És én szerencsés voltam a párisi Louvre-ben azon egyiptomi steleket szemlélhetni, melyeket *Mariette* és *Maspero* akkor Egyiptomból elhoztak és a melyeken *Champollion* megfejtéseit végezte. Az angol british-museumban alkalmam volt azt a híres fekete bazalt-táblát is látni, melybe az a hieroglif és görög szöveg van bevésve, mely a tudósokat a képes írás megfejtésére és elolvasására vezette. Különös érzés az, ha az ember Rómában az Augustus, Caligula és Constantius által Egyiptomból hozott 25—32 méternyi, toronymagasságú, nagy köoszlopokon, obeliszekon oly *képirást* vesz szemügyre, melyet már Mózes és az egyiptomi József olvashatott. Vagy ha maga előtt látja az ember, — mint én a londoni british-múzeumban, a párisi Louvre-ban és berlini új museumban² —

¹ Ebers »Über das hieroglyphische Schriftsystem« 17 és k. l.

² A magyar olvasó-közönség megláthatja az ily halottas-könyv hű reproductióját az új nagy »Képes Világtörténet« Budapest, 1898. I. kötetének 26. lapján.

hosszú papyrus-sávon az ó-egyptomi u. n. halottaskönyvet, mint egyik legrégebb emberi írásbeli nyelvemléket, mely annyi tudóst foglalkoztatott, hazánkban pedig dr. Giesswein kanonokot.

Mint az egyptologia a *képirásnak*, úgy az assyriologia az *ékirás* felfedezésére vezetett. Az angol *Rich* volt az, aki *Niniveh* felkutatása által elévülhetetlen érdemeket szerzett az emberi művelődés története körül, valamint az 1280. Kr. e. időből származó, ugynevezett *ninivei-könyvtár*, mely agyaglapokba és agyaghengerekre mélyített *ékirásból* áll. Az ékirás a képirásnak fokozatos fejlődése, mint a tudós *Wuttke* állítja.¹ Abból áll, hogy ékalaku vonáskákat függélyesen, vízszintesen és haránt egymás mellé helyeztek. Az ember ilyen ékirási emlékeket nagy számmal lát a párisi Louvre »*Musée des antiquités asiatiques*« cz. osztályában, mivel a francziák sokat vesződtek *Ninive* és *Babylon* felásatásával; de legnagyobb számmal láttam ily ékirási emléket a *british-museum*ban, hova az angolok az »*Assyrian, Niniveh és Nimród Gallery*«-ban 60,000 darab ily feliratos követ és téglaczilindert összehordtak.

Az *ékirás* kétféle alkatrészből áll, *fogalmi-jegyekből* (ideogrammakból) és *hang- vagy szótag-jegyekből*. Ezeknek megfejtői *Talbot*, *Lenormant* és *Schrader* (*Keilinschriftliche Bibliothek*) nevű tudósok voltak.² Az *archae-*

¹ Id művének I. k. 605. l.

² Kaulen »*Assyrien und Babylonien*« 1884. Freiburg 124. l.

ologiai kutatások által felfedezett ezen ékírásos ősi emlékek Assyria és Babylonia és általában az ősi kelet történetének ismeretére is új fényt vetnek; de sőt a bibliának már a mesék országába való száműzetését is megakadályozták.

Az írás egyik ősi faja a *chinaiaké* is. Tudvalevő dolog, hogy »chineser«-nek még akkor csufolták az európaiak a hátramaradt, különcz embert, mielőtt a chinaiak művelődéstörténeti fejlődését behatóbban tanulmányozták volna. Manapság tudjuk, hogy a chinaiak az európaiakat sok minden műveltségi faktórral megelőzték. Ilyen az írás is. Mint *Pauthier* kimutatta, a chinaiak már 2650-ben Kr. e. kultiváltak oly rovásos írást, mint a milyent ezer és ezer évvel utóbb az észak-európai rúnákban ismerünk fel.¹ A chinai nyelv szótagos nyelv lévén, minden egyes szóra, illetőleg szótagra külön jeleket találtak fel.²

Eddig csak a képes, rovátkos és ékirásról hallottunk; de az emberi hangoknak, szótagoknak és szóknak állandósítására legalkalmasabb és legtökéletesebb a *betűírás*, melynek feltalálását a görög és római történetírók a phöníciaiaknak tulajdonították. És ezt tartották az európai tudósok a legujabb korig, míg ismét a régészet nem derített fényt az őskor homályába. Nem régiben találtak egy stélé-t (sírkőtáblát), melyen Meša, a

¹ Faulmam »Illustrirte Geschichte d. Schfrt« 1880. 283. l.

² Wuttke id. művének I. k. 254. l.

moabiták királyának a zsidók ellen viselt hadjárata van leírva. Ez az *alfabetikus*, illetőleg betűírásnak most már legrégibb emléke. Ez Kr. e. *kilenczedik* századból származik és minden eddig ismert phönikiái írásbeli emléknél is régibb.¹ Láttam ezt eredetiben a párisi Louvresben és hű másolatát a british-museumban. A moabiták tehát eddig ismert legősibb feltalálói a legtökéletesebb írásmódnak. E tábláról állítható össze az egész alfabet: alef, bet, gimel, dalet stb. a görög alpha, béta, gamma, delta stb. betük. A görögök írása is közelebb áll a moabitakéhoz, mint a phönikiaikéhoz,² melyből eredetileg származtatták.

A római írást, mely az egész művelt nyugaton legnagyobb elterjedésnek örvendett, a görögből fejlődött és háromféle, a *capitalis*, *uncialis* és *cursiv*-betűkké fejlődtek.

A *capitalis* betük egyenes, merev vonásuak és a római birodalom egész területén, tehát nálunk, Pannoniában is sűrűn feltalálható római feliratos köveken találhatók.

Uncialis betük kerekded (ronde) vonásuak és az írás többi betűi felett kimagaslók voltak.

A szép *uncialis* betűkből fejlődött gyors írással a *cursiv* írás, melyet a rómaiak

¹ Faulmann »Illust. Gesch. d. Schrift« 359 és köv. l.

² Faulmann, »Gesch. d. Schrift«. 505. l.

rendesen viasztáblácskákra odavetett jegyzetek gyanánt alkalmaztak. Az íróeszköz volt a *stilus*, mely egyik végén hegyes, másik végén lapos volt a szövegnek esetleges letörlése czéljából. Legérdekesebb cursiv írásu viasztáblácskát épen hazánkban találtak. *Silvestre* »Paleografie Universelle« cz. munkájában hű másolását adja.¹ Időszámításunk elejéről való egy másik latin cursiv-írási viasztáblácska, melyet Vöröspatakon találtak és melyet Mommsen is már bemutatott (Corpus Inscr. Lat. III. 936) és ujabban dr. Weszely (Schriftafeln zur älteren lateinischen Paleographie — Leipzig 1898. Taf II. 5.) szintén a legrégibb római írás- emlékek között tárgyal. Eredeteje a »Nemz. Muzeum« régiségtárában.

Egész Európában a XIII. századig ez a római, illetőleg latin írás divott. Ekkor kezdték a szerzetesek, mint egyedüli írástudók az uncialis betűket czifrázni és ebből lettek az úgynevezett *maiuscula*-betűk; majd a kisebb betűk felső és alsó részét éles szögletekkel ékesítették és ezek voltak a *minuskulák*. Így fejlődött az u. n. *góth* betűírás, mely a mai napig fentartotta magát a német írásban.

Utóbb általánosabb lett a latin írás, mint a gót és a németek maguk is mindinkább elhanyagolják a szemrontó, gót-betűket és visszatérnek a többi európai nemzet példájára a szebb, gömbölyű latin betűkhez.

Itt meg kell emlékeznem a *paleografia*

¹ Faulmann, id. műv. XIII. képes tábla.

első művelőiről, a francia benzés maurinus congregatióról. A régi írás ezen legkiválóbb kutatói, a két benzés *Mabillon*¹ és *Mont-faucon*.

Még egy írásmódot kell felhozni és ez a *gyorsírás*. Már a görögök és rómaiak használták az u. n. *tachygraphia* alakjában. A stenografiát, mint ma művelik, 1588-ban találta fel *Ratcliff* angol író és azóta három századon át sok tökéletesedésnek örvendett. Ezen gyorsírásnak sokkal nagyobb jövőt jósolnak az írás történetének ismerői, mint az ember képzelné.

Mindeddig csak a *kézírásról* szóltam, mely eleinte csak emlékszerű tárgyakra vésetett; de később fatáblácskákra, bőrre karcolták az írást, míg az egyiptomiak a Nilus medrében tenyésző sásfajtájú papyrus-növényre kezdték írni.

Mikor a magyar tanárok görögországi tanulmány útján Athene-ből a kis-ázsiai partok mellett Konstantinápoly felé hajóztunk, Lesbos szigeténél Trója felé néztünk távcsöveken és a régi *Pergamon* romjain elgondolkoztunk! Ez volt a kis-ázsiai görög intelligencia főhelye, itt alapított II. Eumenes király (197—158. Kr. e.) egy 200,000 tekercs kézírással dicsekvő, híres könyvtárt. A mint ezt Ptolomäos Eurgetés egyiptomi király megtudta, megtiltotta az

¹ Bäumer Suitbert Dr. »Johannes Mabillon.« Augsb. 1892.

Horváth Árpád 1880. évi egyetemi semesterét azzal végzi, hogy »Oklevéltani Jegyzeteit« Ma-billon 200 éves emlékének szenteli!

írásra legalkalmasabb papyrus-növénynek Egyiptomból való kivitelét. Ekkor jöttek reá a görögök Pergamonban az állatok bőrének finomabb kidolgozásának gondolatára. Így készítették ki a kecskék, borjúk, de különösen a még burokban maradt, még meg nem született bárányok finom bőrét a kézírás megörökítésére; innen a *pergamen* neve, mely azután ki is szorította a gyengébb papyrust a forgalomból. A *ténta* szó a római *tincta* szóból ered, mi annyit jelent, mint festék az íráshoz. A papyrust és pergament tekercsekbe hajlították össze és állványok polczaira rakták.

Más alakja az eltevésnek volt, hogy a teleirt négyszögletes fa- vagy viasztáblácskákat szíjjal kötözték össze. Ezek voltak a könyv első alakjai, mint Seneca mondja: »Plurimum tabularum contextus *caudex* apud antiquos vocabatur; unde publicae tabulae codices dicuntur.«¹ (Több táblának összekötését, köteget *caudex*nek mondták a régiek; innen neveztettek el a nyilvános táblák *codex*eknek.)

Ily könyveket nagy becsben tartották a régiek. Az egyik Ptolemeaus 15 talentumot (mintegy 30,000 frtot) adott kezességül athenei gabonakereskedőknek Aischylos, Sophokles és Euripides dráma-írók munkáiért. Főntebb hallottunk Niniveh hieroglif, gazdag könyvtáráról. Cedrenus mondja, hogy csak a chaldaei és latin nyelvekből való fordítások Serapis templomának könyv-

¹ De brevitate vitae c. 13.

tárában 100,000 darabra mentek. A Ptolemaeusok a régi világ könyveit Alexandriában egyesítették. Mindez Caesar alexandriai hadjárata alkalmával a lángok martaléka lőn. Constantinus idejében 29 nyilvános könyvtára volt Rómának.¹ A nápolyi múzeumban láttam ily római könyvtár maradványait, melyeket Pompejiben ástak ki. Elszorul az ember szíve, ha látja, mily módon pusztulhat el a legértékesebb szellemi kincs.

A pergamennel ép úgy bántak, mint a régóta használt papyrusszal. Lapjait hosszú szalaggá fűzték össze; e szalagot, midőn egyoldalt keskeny sorhasábokkal volt tele írva, csont- vagy fapálcza (umbilicus) körül tekerték, melynek két végén színesre festett és ékesre csiszolt gombok díszlettek (cornua). A tekercs (volumen) metszetét (frontes) fönt és alant gondosan megvagdosták és tajtkóval megsimitották; végre pedig ezt is színesre festették.

A fűzött levelű négyszögletű könyvet (codex) csak időszámításunk második századában kezdték általánosabban használni, különösen tudományos és irodalmi kiadványoknál. Martiális idejében (K. u. 40—101) még ritka lehetett. Mert e költő úgy beszél róla, mint újdonságról és dicséri czélszerűségét. Az összefűzött könyvet drága szövetekbe takargatták, vagy fából készült tokokba helyezték, melyeket szijas vagy szalagos csatokkal lehetett elzárni.

A könyv külső díszé mindinkább fényes-

¹ Pub. Victor T. III. Thes. Ant. Rom. Graevii p. 37.

sebb lett. Mennél jobban kedvelték a könyvet, annál többet költöttek ékesítésére. És hogy kedvelték-e? De mennyire! Caesar, — így olvassuk Suetoniusnál — kora leg tudósabb férfiára, M. Terentius Varróra bízta könyvtára gondozását. Hadrian császár korában egy Epaphroditos nevű görög rabszolga felszabadulván és tudományából meggazdagodván, két házat vett Rómában és — ha Suidasnak hitelt adhatunk, — e két házban harmin ezer kötet könyvet gyűjtött össze, még pedig a javából. Az akkori amatőrök mellett a korunkbeliek egészen eltörpülnek. Voltak köztük, kik csupán olyan könyveket vásároltak, melyeket a szerzők sajátkezűleg írtak. Már Tacitus is felemlíti a szónokokról írt *Dialogusában*, hogy ismert ilyen gyűjtőt.¹

A kézirat termelés a császárság korában már rendkívüli arányokat öltött. Derome, ki sokat írt a régiek könyvedveléséről, azt mondja »Európában a XV. században, a könyvnyomtatás föltalálásának előestéjén 20,000 másoló foglalkozott. Pedig akkor csak a kolostorokban és kastélyokban tartottak és olvastak könyveket. Nagyon hihető, hogy az Antoninusok uralkodása alatt a másolók száma 15-ször, huszszor nagyobb lehetett, mint a XV. században.²

Diocletianus megsemmisítette a keresztények könyvtárait. Hatalomra jutva, a ke-

¹ »Könyvkiállítási emlék.« — Budapest, 1882.
222 l.

² Le lux des Livres. Paris 1879.

resztények is követték a példát: üldözték és tüzre dobták a pogány írók összes felfedezett másolatait.

A kéziratok száma ez által nagyon megfogyott és azok, a melyek véletlenül a népvándorlás, a török inváziók veszélyeit, is túléltek, a kolostorokban találtak menedéket.

Igy volt ez hazánkban is. Szt. László 1093-ban kelt diplomájában felsorolván a pannonhalmi monostor birtokait, ezek sorában 72 kötet codexet nevez meg névszerint mint nagy vagyont. A pécsváradi benczés apátságnak 37 könyvet ajándékoz Szt. István. A középkorban már annyira megfognak a könyvek, hogy lánczra erősítve valódi kincsek gyanánt őrzik azokat s a szerzetek szabályai a büntetések egész arsenálját sorolják fel a könyvtolvajok és rombolók ellen. *Szent Gellért* benczés apátból lett csanádi püspök egyetlen könyv megszerzéseért Palestinába utazott. Gutkeleti Vid mesterről pedig azt jegyezték fel 1263-ból, hogy egy bibliáért a Mura melletti birtokát és Somogy vármegyében Lapocz helységbeli részjóságát adta kárpótlásul a csatári benczés apátságnak. Azért volt olyan nagy értékű Mátyás királyunk könyvtára, a híres Corvina. Még ha csak 10,000 darabra tesszük is a benne foglalt kéziratok számát, diszben és értékben egyik legjelesebb könyvtára volt Európának; oly könyvtár, a melyből a Mediciek és Sforzák is sok másolatot készítettek. Miksa császár öt év alatt 24 ízben küldte

Cuspinianust Ulászlóhoz, hogy a gyűjteményt az 1494-ben Bécsben alakított császári könyvtár részére megvegye és Pázmány Péter még másfél-század múlva is 30,000 frtot ígért érte a töröknek, pedig akkor már csak romjai voltak meg. Nagy fontosságot kölcsönöz e könyvtárnak, hogy országos színezete volt és a nemzet teljes értéke szerint méltányolta azt. Erről tanusodik az a szerződés, melyet az országnagyok 1490. június 17-én kötöttek Corvin Jánossal, lelkére kötve, hogy az ország diszére alapított könyvtárt kiüríttetni ne engedje, hanem az összes könyveket ott őriztesse.¹

GiOTTO és D' Orcagna frescoit a közép-korban a *miniature*-festészet helyettesítette. A kezdőbetűket a szorgalmas szerzetesek piros *minium*-festéssel húzták ki, utóbb más színekkel is festették és cifrázták; a kezdőbetűknek, *iniciálék*-nek ily kis képekkel való díszítése a minium-ról *miniature*-festészetnek mondatik. A vörös betűről *rubrum*-nak, *rubrikának* is mondták a lap felső részének ily módon való írását; innen mondjuk manap is a fejezetek felső részét rubrikának. A hazai szerzetes könyvfestés legrégibb emléke a pannonhalmi „*Liber Ruber*“ című oklevéltárató-könyv (chartularium) 1235. tájáról.

A francia festészet története, mondja Derome, a XII. századtól a XV-ig a pergamenre írott bibliákban, missálékban és

¹ Könyvszemle II. évf. 150. l.

livres d' heureban található fel. A könyvek disztitése oly pazar volt, hogy Vergilius egy példányának disztitése gyakran egy esztendőt vett igénybe a művész életéből.

A papir feltalálása nem sokat változtattott a könyvek magas árán. A könyvek ritkaságát csakis a *könyvnyomtatás* feltalálása szüntette meg. A könyv megszűnt műtárgy lenni s azzá vált, a mivé lennie a rendeltetése, az ismeretterjesztés eszközévé.

A könyvnyomtatás gondolatára úgy jöttek a középkor végén, hogy sokszorosítás végett szent képeket és játékkártyákat fára metszettek, a fatáblácskát bekenték lámpakorommal, erre fektették az akkor még primitív, de erős papírost és valami dörzsölő-készülékkel (Reiber) vagy kefével lepauzálták. Ezek az u. n. kefelenyomatok. A képekhez utóbb betűket is véstek és végre rájöttek, hogy egész táblát betűkkel, szavakkal, szöveggel is tele lehet vésni. A könyvnyomtatásnak ily primitív emlékeit a rendkívül ritka Donatus-grammatikának néhány faragott táblácskáját a párisi „*Bibliothèque Nationale*“-ban láttam.¹

Ily nyomtatást a chinaiak már a IV. században gyakoroltak.

A művelt Európában *Gensfleisch* (Gutenberg) János volt az első, ki ily módon egész könyvet próbált kinyomatni és ehhez eleinte közönséges szőlőprést használt.

¹ L. Reproductiót Faulmann III. Gesch. d. »Buchdrucker-Kunst«. 1882. Leipzig 33. és 34. l.

Ezt a kezdetleges könyvprést Nürnbergben láttam a »német nemzeti muzeumban« és Berlinben a 900,000 kötetes udvari könyvtárban az *első nyomtatott könyvet*, melyet Gutenberg 1450-ben-ben pergamenre nyomott. Ugyanannak későbbi, 1455. kiadását a british-muzeum 2 millió kötetet számláló könyvtárában is láttam, melyért 1873-ban 3400 fontot (egy font 12 forint) adtak. Ugyanott van az első nyomtatott német biblia 1466-ból és az Olaszországban nyomtatott első könyv, Cicero „*De oratore*“ 1465-ből. Cicero ezen kiadásának betűiről neveztetett el egy sajátlagos betű-alak *Cicero-betűnek*. Ezt a *subiacói* benczés-apátságban nyomatták. *Subiaco* az a kies fekvésű hely Róma mellett, hol sz.-Benedek ben a nyugoti szerzetesrend alapításának eszméje megérlelődött. Ezen benczés-apátságban II. Pál pápa védnöksége alatt nyomtatott könyvekben tértek vissza először a régibb és szebb gömbölyű betűkhez, holott a nyomdászat első tizedében még az u. n. szerzetesírás betűit utánózták. A *subiacói* nyomda volt tehát a szép kerekded *Antiqua*-betűknek feltalálója: míg *Dürer Albert* a ma is divó német *Fraktura*-betűket állapította meg. A tetszetősebb *Antiqua*-betűket *Aldus* Velenczében (1494)¹ és a *Giunta*-czég tökélesítette, úgy, hogy a műhelyükből kikerült régi könyvek *Aldina* és *Juntina*-névezet alatt ismereteseek a könyvkedvelők előtt.

¹ Faulmam »Illustr. Geschichte d. Buchdrucker. Kunst. 1882. Leipzig. 276. l.

Tökéletesítette ezt a francia *Claude Garamond* is,¹ kinek nevéről egy külön betűalak *garmond*-nak mondatik. Hires a németalföldi nyomdász is, melynek antiqua-betűit *Elzevir* tette nagyhirűvé; úgy, hogy ezen czég választékos nyomdatermékei után a legszebb antiqua-nyomást nevezték el.

Mindazon könyvek, melyek a nyomdászat első századában 1450-től 1500-ig nyomattak, *incunabulum*-oknak mondatnak; *cunabula*, bölcsőt jelent latinul, tehát oly könyvek, melyek a könyvsajtó bölcső-korában láttak napvilágot. Magyarul *ősnymtatványok*-nak nevezzük ezeket és sokáig az 1525-ig terjedő időközt vették ezek ritkaságának zsinórmértékeül. Most már csak 1500 az a határidő, a meddig az ősnymtatványokat számítják.

Németországban, Olaszországban, Németalföldön és Franciaországban rohamosan terjedt a könyvsajtó. Az első nyomda 1450-ben volt *Mainz*-ban, 1465. *Subiacoban*, 1470-ben Párisban és Nürnbergben, Angolországban 1477. Wesminsterben, 1480. Londonban, 1476. Antwerpen és Brüsszelben, 1482. Bécs és Münchenben.² (Hain az első 50 évből 16,299 könyv czimét tudja felsorolni.)³

Hazánkban megelőztünk több külföldi fő-

¹ Illustr. G. d. Buchdrucker. id. m. 275. l.

² Illustr. Geschichte d. Buchdrucker. id. m. 170—171. l.

³ Hain L. »Repertorium bibliogr.« négy kötet. Stuttgart 1826—38.

várost mert már 1472-ben állított fel *Hess András* Budán *Karay László* prépost meghívására nyomdát.¹ Első ismert hazai sajtótermékünk az 1473-ban megjelent „*Chronica Hungarorum*” cím alatt. Megelőztük az angolokat meg Németalföldet, Bécset és Münchent tiz évvel. A budai könyvkiadók Feger Teobald, Ruem György, Paep János és Heckel István Augsburgban, Velenczében és Nürnbergben nyomattak magyar vonatkozású könyveket. De külföldön is működtek magyar könyvsajtók, mint Bártfai Péteré 1477. Velenczében, Magyar Péteré 1482—1501-ig Lyonban stb.

Utóbb híresebb hazai nyomdák lettek: Honter Jánosé Brassóban (1534), a Nádasdy Tamás (1536) alapította sárvári, a kolozsvári (1550), magyaróvári (1558), debreczeni (1561), pápai (1577), bártfai, nagyszombati (1578) stb. A számos magyar város között 3 olyan van, a melyben a XVI. századtól kezdve megszakítás nélkül virágzik a könyvnyomtatás: Kolozsvár, Debreczen és Nagyszombat.

Minthogy a magyar irodalom a mult századokban nem volt oly termékeny, mint a külföldi, a magyar könyvek 1711-ig is mint ősnymtatványok szerepelnek. A nagyszombati sajtó 1711-től—1773-ig többet

¹ Fraknói Vilmos (A m. Tud. Akadémia Értekezéseiben a Tört. tud. köréből» XVII. k. Budapest 1898.) bizonyítja, hogy nem mint eddig hitték, Geréb, hanem *Karay* volt annak a budai prépostnak a neve.

termelt, mint az összes hazai nyomda együttvéve.¹

A régibb könyveket pergamenre, később vastag meritett papírra nyomatták. Alak gyanánt először csak a fóliót alkalmazták. Ha most már egy ilyen régi könyvet felnyitunk, először is a czimlap hiánya ötlük szemünkbe. Az első lapon, vagy a fejezeteket felsoroló tábla, vagy magának a műnek kezdete látható. Legszokásosabb bekezdés »Incipit« (Itt kezdődik stb) a lapok ritka esetben vannak számozva, legtöbbszökre csak az egyik oldalukon, a szöveg közepe alatt állanak a lapszámok. Az u. n. nagy-*capital*- vagy kezdő-betűk helyét üresen hagyták, hogy a rubrikátorok fessék oda. A főbb betűket gyakran dúsan aranyozták s az első lap margójára virág- vagy czirádiszeket alkalmaztak, melyek üde színei még ma, 400 év után is felvidítják tekintetünket. Gyakoriak még a berekesztő levelek is a könyv végén, hol a kiadó vagy nyomdász elmondja a kiadásra vonatkozó megjegyzéseit. Mindezek a sajátságok jellemző bizonyítékai a könyv régiségének s annak árát sokszor mesés módon fokozzák. A ritka könyvekről köteteket irtak s a ritkaság fokát megállapítani mégis szerfelett nehéz. A gyűjtők izlése vagy talán szeszélye gyakran megmagyarázhatatlan. Hogy csak egy hazai példát említsek s ezt is a legújabb időből: *Greguss Agost* „*Futár-ját*,

¹ Szabó Károly »Régi Magyar Könyvtár« Budapest »Könyvkiállítási Kalauz« 1880.

mely Petőfi költészetének ominózus kritikáját tartalmazza, sok gyűjtő jobban megfizeti, mint a nagy költő első kiadásait.

A könyvek külső kiállításánál rendszerint tekintetbe jönnek a diszes alak, a széles lapszél, a vastag, kemény és fehér papiros; a tisztán olvasható, arányos, el nem koptatott betűk távolságának megállapítására és a szöveg javítására fordított nagy gond. Vignettek és initialék csak a legujabb időkben emelik nagyobb mértékben a könyv értékét.

Ha valamely műből, vagy annak valamely kiadásából nagyon kevés példányt nyomtatnak, annak ritkasága elvitázhatatlan. Rendszerint ritkák a sok kötetes, értékes metszettekkel díszített könyvek, a kisebb röpiratok, egyes városok, kolostorok, tudós-társaságok történetei, melyekből csak igen kevés levonatot csináltak.

Az ősnymtatványoknak diszesebb, erősebb papírra nyomtatott példányaiból kevés maradt reánk. Ezek annak idején festményekkel és drága kötésekkel ellátva, valódi ereklyék s ép oly drágák, mint az egykori olasz festő-iskola képei.

A középkorban a könyv alakját ismét változás érte; a változás nem olyan lényeges ugyan, mint melyet a volumentől a codexhezvaló átmenet képez; de azért mégis sokkal feltűnőbb, semhogy figyelmünket kikerülhetné. A hártya pedig, mely végkép elnyomta vala a keskeny papyrust és a XII. században a nyugaton is felkapott pamut-papír (*carta bombycina*), azáltal, hogy

nagyobb lapokat szolgáltatának az írás alá, lényegessen megkönnyítették a nagyterjedelmű könyvek készítését. Ekkor látjuk felülni ama hatalmas négyszög és téglányalakú könyveket, melyeket csak nagy erővel mozdíthatni meg helyükről. Ez időben a könyv úgy imponált az embereknek, mint a tudomány és vallás maga. Méltóságos és fönséges volt, egy helyen trónolt mindig és pedig *nyugva és lefektetve*. A ki tanácsot és fölvilágosítást kívánt tőle, az kénytelen volt hozzá jönni. Királyok és pápák, tudósok és kíváncsiak látogatóba jártak hozzá.

E könyvek aztán megfelelő külső díszít is igényeltek. Fölötte kedvelték a bársony és selyem mellett a piros és fehér bőrt is könyvborítéknak. A könyvek sarkai erős és gyakran művészi készítményű ércsarkokkal voltak a kopás ellen védve, tábláik közepén pedig arany-, ezüst-, vagy aranyozott rézlemezekkel díszítve, melyekben az érczdomborító és véső művészet legfényesebb remekeit csodáljuk. Hasonló művész munkát fordítottak a csatokra is, melyek a könyvön soha sem hiányoztak.¹

A könyvnyomtatás első századában tehát jobbra a tekintélyes folio-alakot kedvelték.

Első negyedréti (quart) könyv gyanánt szent Ágoston »De verae fidei cognitione« című művét emlegetik, melyen Schöffler és Fust híres nyomdászok czimerei láthatók.

¹ »Könyvkiállítási Emlék«. — Budapest, 1882. — 223. l.

A nyolczadrét nyomtatványok (octav) sorát szintén Augustinus »De Singularitate Clericorum« című, 1467-ben megjelent műve nyitja meg.

Utóbb a XVII. század a könyvkedvelésnek kevés emlékét hagyta reánk. Még Franciaország, az igazi amatőrök hazája, sem járt elől jó példával e tekintetben. Hazánkban örvendetesebb viszonyokat találunk. A könyvszerzés a XVII. században főurainknál általános szokás volt. Gazdag magyar főurak s Erdély fejedelmei udvari nyomdászokat tartottak, saját költségükön bocsátották közre a jelesebb írók műveit. A *Homonnai Drugeth-* és *Rédey* családok, *Czobor Imre*, br. *Pálffy Miklós*, *Koháry Péter*, *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem, gr. *Rákóczy László* és gr. *Bethlen Miklós* könyvtárai híresek voltak. Szécsy Máriának, *Gyöngyösy István* pártfogójának ezüst czimerével ékitett bibliája maradt reánk. A könyvgyűjtés szenvedélye a XVIII. század folyamában még általánosabbá vált és főuraink közül számosan egyenesen könyvtárak alapítása által örökitették meg nevüket. Kiváló szerepet játszott e téren a *Teleky*-család. *Gróf Teleky Sándor* korlátnok félszázad alatt 40,000 kötetet gyűjtött össze. A többi főpapokat és tudományokkal foglalkozó szerzetes rendeket nem is említve, *Battyányi Ignác* erdélyi püspök híres könyvtárát kell kiemelnünk, mely főleg magyarországi munkákban volt gazdag és ő őrizte meg a hazai legrégibb kéziratot könyvet, a IX. századból való arany evan-

geliumot, a Codex Aureust. Mindezekhez méltán sorakoztak gróf *Apponyi Antal*, gróf *Széchenyi Ferencz* s a *Ráday* család gyűjteményei. Minden túlzás nélkül mondható, hogy a könyvtár alapítása főuraiknál általános szenvedély volt, sőt a műveltebb nőknél is divatba jött. A legjelentékenyebb gyűjteménye volt gr. *Bethlen Katának*, gróf *Teleky József* özvegyének. Szép könyvtárt gyűjtöttek még: *Wesselényi Istvánné*, b. *Dániel Polyxena* és gr. *Gyulai Kata*.

A könyvek ruházása mindenkor nagy szerepet játszott a könyv történetében. Mídon macedoniai Sándor átvette Dárius kincses szekrényét — Plutarch tanúsága szerint — megkérdezte barátaitól, mit tennének a gyönyörű szekrénybe? Mindegyik azt ajánlotta, amit legérdekesebbnek tartott. »Én pedig« — mondá Nagy Sándor — »Homér Iliás-át zárom bele«. Az Iliás azon példányát értette, melyet nevelője, Aristoteles igazított ki számára. A III. és IV. században már oly fényűzést fejtettek ki a könyvkedvelők, hogy szent Jeromos fájdalmasan kénytelen panaszkodni »a könyvek drágakövektől csillognak s a meztelen Krisztus éhen hal a templom ajtaja előtt.«

A középkor amateurjei valósággal versenyeznek abban, minő ruházatot adjanak a birtokukban levő pergamen-codexnek. Mátyás király híres könyvtárában kék és violaszin bársonyt találunk zöld selyem szalagról függő ezüst csatokkal. Ugyancsak a Corvinákon egykorú, préselt vörös

és barna bőrkötések is fordulnak elő arany arabeskekkel, gyűrűs hollóval és Magyarország czimérével.

A régiek nagy fényűzését mutatja az 1882-iki könyvkiállításunkon *Bethlen Péter gróf* özvegyének egyik könyve. A XVI. századbéli diszes mű aranyózott ezüstmű készült, tábláit, hátát és az ellenző lemezeket finom filigránmű borítja; a felső lap, közepét a filigrán közé rakott »erdélyi« zománczú rózsza ékíti, a hátlapot hasonló kisebb rosettek ékítik; a felső tábla négy sarkában és közepén, a hátán és a felső ellenző lemezen meg a kapcsokon fölrakott erdélyi zománczú boglárók és rosettek, összesen 12 darab drágakő ékíti a borítékot, 10 almandin és két topáz.¹

A könyv külső díszére nézve a XVI. század két főtypust állapít meg: az olasz-francziát és a németet, vagy hogy anyagiilag még közelebbről fogjuk tárgyunkat, a fényes pompájut és az egyszerűt.

Az olasz-francia irány legsajátosabb kifejezője a *Grollier*-kötés. Grollier Franciaország kincstárnoka volt J. Ferencz idejében. Szenvédélylyel gyűjtötte a szép könyveket. Rendkívül gazdag könyvtárának minden kötése, valóságos remekmű volt. Könyvei finom aranyozását még mai napig sem érték utól. Tábladiszuk alaprajza a legfejlettebb művészi ízlést is kielégítheti. A könyv hátán az egyik felsőbb bordakörben a könyv címe meg volt ismételve.

¹ »Könyvkiállítási Kalauz« 1882. Budapest.

Ez a körülmény bizonyítja, hogy Grollier könyvtárában a könyvek már egymás *mellé* voltak *állítva* és nem feküdtek egymáson, mint a régebbi könyvtárakban.

A XVI. század egyszerűbb, német kötésének alapmintája sem volt egészen disztelen. Fatábláinak fekete és fehér borító bőrre (borjúbőr és disznóbőr) rendesen növényelemekből szerkesztett külső keret volt préselve, melybe a második keret illesztetett. E második keret növényindákkal körülfont egyes osztályaiban bibliai jelenetek, antik hősök vagy a protestáns egyház vallásalapítóinak arcképei voltak láthatók domború nyomtatban; gyakran még harmadik csipkekeret is alkalmaztatott, melyen belül a négyszög lap néha préselt vonaldiszszel, máskor virágszálakkal, ritkábban újabb bibliai jelenetekkel vagy arcképekkel ékítettett.

Hazánkban a régi kolozsvári, brassói, szebeni, gyulafehérvári és debreczeni kötések az egyszerűbb német irányt követték; a pozsonyi, nagyszombati és nagyvárad-i kötések pedig inkább a pompásabb olasz-francia izlést követik. A nagyszombati aranyozás, a kolozsvári sugarakra osztott körlap és a debreczeni hártafestés mindannyi ismertető jel.

A könyvnek az egykori híres tulajdonos névleírása és megjegyzései mindenkor különös értéket kölcsönöznek. Ha tudjuk, hogy egyik vagy másik kötetünk valamely nevezetes emberé volt s azon annak kezeírását

is megtaláljuk, az bizonyos fokig ereklivé lesz. Régebben alig volt bibliophil, ki czimerét, nevét, vagy legalább kezdőbetűit a könyv bőrtáblájára reá nem nyomatta volna. A czimerek használása manapság már egészen kimegy a divatból s a régi könyveken is csak akkor kelt érdeket, ha az előző tulajdonos ismert, hírneves egyéniség volt. A czimerek helyét a gondosan, sokszor művészileg készített *exlibris*-ek foglalják el. Eredetük a XVII. század végére vihető vissza, de művészi alakot csak utóbb nyertek. Különösen sok *ex libris* készült a XVIII. század folyamán s ezek közül nem egy a rajznak és metszésnek valóságos mesterműve. Manapság, Franciaországban alig van könyvgyűjtő, ki *ex libris*-t ne rajzoltatna. Ezeken a czimert vagy monogrammot rendesen renaissance-körzet vagy régi gót kéziratokról másolt szeglet-rajzok veszik körül.

Azok a bibliophilek, kik egész szüzességükben szeretik megőrizni könyveiket, újabb időben a félbőrkötések mellett foglalnak állást. Az ilyen kötésnél a könyvet csak felül vágják meg s a lapszélek érintetlenül maradnak. Hogy a por a levelek közé ne hatolhasson, felül a megvágott részen aranymetszést alkalmaznak. Vigyázni kell, hogy a könyv hátára a czim pontosan, nevetséges vagy érthetetlen rövidítések nélkül legyen reányomva. Ujabbban a megjelenés idejét s a kiadó nevét is jelezni szokták a kötet hátán. Ezáltal a kötés beszédesebbé válik s utbaigazítással

szolgál, ha egy munkának több kiadása is megvan könyvtárunkban.

Addig míg a könyv, a szellemi termény, fontosabb és becsesebb; diszítése is tökélesebb; midőn a könyv kedveltetése a köz- és magánéletből folyó okok miatt alábbszáll: külső diszítésének mestersége is hanyatlik.¹

A nyilvános könyvtárak felállítása is a jelen század érdeme és a könyvtártan a könyvtárak szervezésének, rendezésének, lajstromozásának manapság már külön tudománya van. *Petzholdt* már 119 könyvtári rendszert ismertet² és a bibliographia mind nagyobb tért hódít a tudományos irodalom ismeretében.

Felsorolom azon kiváló európai könyvtárakat, melyeket állásomnál fogva is szükségesnek tartottam tanulmányozni; nem azért, hogy dicsekedjem vele, hanem, hogy adataim hitelességének nagyobb közvetetlenséget kölcsönözzek.

Párisban a »Bibliothèque Nationale«-ban Blanchet könyvtárnok kalauzolt a 2.600,000 kötetet számláló könyvtárban.

A *londoni* british-museumban, melyben ma 1.750,000-nyi kötet és 40,000 régi kézirat van (1897-ben), *Dundas Butler* magyarul is beszélő könyvtárnok járt kezemre, ki a magyar költőket sikerült angol fordításban ismerteti meg hazájában.³

¹ »Könyvkiállítási emlék« Budapest, 1882. — 224. és k. l.

² Petzhold, Bibliotheken-Lehre. — Leipzig, 1890.

³ L. Tárczaczkikemet a »Budapesti Hírlap« 1897. évf. aug. 5-iki számában.

Münchenben a Staats-Bibliothek 77 terében 980,000-nyi köteteinek rendszerébe (1894-ben) a szintén magyar irodalmi termékekkel foglalkozó *Keinz Frigyes* és Hartmann könyvtárnokok vezettek be.

Berlinben a könyvtár 950,000-nyi kötet állományának kezelését magának Wilmanns (1894-ben) kormánytanácsos személyes magyarázatából ismerem.

Bécsben az 515,505 kötet könyvből és 23,600 kéziratból álló régi udvari könyvtárt többször (1887, 1889, 1890.) használtam.

Prágában a 222,511 kötetes könyvtár öreg igazgatója (1894.) méltán panaszkodott, hogy a régi sötét Jezsuita-collegiumban nem jó helye van értékes könyvtárunknak.

Lipcseben láttam (1894) a legczélszerűbben megépített európai könyvtárt, mely kerek számban szintén 500,000 számlál.

Dresdában a közel 400,000 kötetes kir. könyvtár híres bibliographusa *Schnorr von Carolsfeld* igazgató (1894-ben) az ő saját találmányát ismertette meg velem a katalógus kezelésnél.

Brüsselben a 375,000-nyi »Bibliothèque Royale«-ben tapasztaltam a lehető legmesszebbre menő liberalitást. Itt ismerkedtem meg a nemzetközi könyvészeti intézettel (Institut International de Bibliographie) melyet 1895-ben a nemzetközi bibliografiai congressus alapított.

Nápolyban a »Biblioteca Nazionale« 359,000 kötetével és a vele szorosan össze-

függő »Biblioteca Brancacciana« 110,000 kötetével, tehát összesen 469,000 kötetével sok tanulnivalót nyújt a bibliographusnak. Ebben meglepett a drámairodalom gazdag képvisellete, mely maga is 100,000 kötetre rug.

Firenzeben 444,687-nyi »Biblioteca Nazionale«-ben gyönyörködtem (1893. tavaszán) a régi olasz sajtó remekműveiben.

Rómában a híres vatikáni könyvtárnak 25,000-nyi régi kéziratot görög és római classikus codexekben való gazdagság lepi meg az embert; nem annyira az aránylag nem nagy 250,000-nyi könyvgyűjtemény. Ebben a könyvtárban az az érdekes, hogy könyvet nem látni benne, mert renaissance faragványu zárt szekrényekben vannak elhelyezve. Kötetszámra *Rómában* gazdagabb a »Biblioteca Nazionale Centrale« 371,000 nyom. könyvvvel, 217,467 füzettel és 5347 régi kézirattal.

Athénében a nemzeti könyvtár 184,000 kötetei között *Kampuroglu Dimitrios* könyvtárnok szivességéből magyar történeti vonatkozásu kéziratot is találtam, melyet azóta már közzétettem.¹

A hazai nagyobb könyvtárak kötetszám szerint ekként következnek egymás után:

¹ Szent László király leánya *Piroska* ugyanis *Iréne* név alatt Komnen János bizanzi görög császárhoz ment férjhez. Ennek a magyar származásu császárnőnek költői magasztalását tartalmazza ez a felfedeztem középkori görög codex. Iréne császárné a régi Bizanzban, a mai Konstantinápolyban egy Pantokrator-bazilikát is építtetett,

1. A magyar *nemzeti muzeum könyvtárában* van legújabb kimutatás szerint 533,204 (?) kötet.

2. A budapesti *egyetemi könyvtárban* 217,752 kötet.¹

Ezen fővárosi könyvtárak után közvetlenül következik mint leggazdagabb, a *panonhalmi* könyvtár most már 133,706 kötetével és 18,679 füzetével. Ötvenezeren felül van még Budapesten a m. kir. központi hivatalnak 70,365, a műegyetemnek 56,052 és a m. tud. akadémiai könyvtárnak 53,799 kötete van. Esztergomban a főegyházmegyei könyvtárban (63,741), a Kolozsvárott az egyetemi könyvtárban, a debreczeni főiskolai, az egri lyceumi, a szegedi Somogyi-féle, a zirczi apátsági, az erdélyi Bruckenthal-féle, az alsó-kubini Czaplóvics-féle és még vagy 5 vidéki hazai könyvtárban.

A könyvsajtó újabb tökéletesítése az eddigénél még nagyobb forgalmat idézett elő a könyvpiaczon, úgy, hogy tudvalevőleg van *könyv-börze* is Lipcsében, a melyen egyszer (1894. »Könyvszemle«) részt is vettem és mondhatom, hogy a londoni pénzbörzén nem tapasztaltam nagyobb buzgalmat a licitatióban mint a ritka köny-

melynek helyét a Seirek-moseát fel is kerestem és Iréne siremlékét ott meg is találtam. — »Egyetem. Philolog. Közlöny« Középkori görög költemény sz. László király leányáról 1893. évf. 705—714. lap. »A görög nemzeti könyvtár kézirat-gyűjteményét« ismerttettem a »M. Könyvszemle« 1894. évf. 179. l.

¹ Budapest Statisztikai Évkönyve 1898. — 324. l.

vek árának felszöktetésén itt. E tökéletesítéshez tartozik, hogy a XVII. században találták fel *Leydenben a stereotypiát*. Ez oly kézikönyvek, lexikonok, melyek soká változatlanok maradnak, szedésének állandósítása. Az egész szedést gipszzsel leöntik és az így nyert matriczról az egész szöveget akárhányszor reprodukálhatják.¹

A mult század végén *Stanhope* lord feltalálta a vasprést; de legnagyobb diadala a könyvnyomdászat terén a gyorsajtnak feltalása. *König Frigyes* német születésű nyomdász a jelen század elején alkalmazta ezt először Angolországban.² Azóta hihetlen gyorsasággal dolgozik a nyomda.

Azóta évenként 17—20,000 könyv jelenik meg Németországban; holott 1564-ben csak 256 könyv került ki sajtó alól ugyanott.

A Marinoni-féle rotációs-gépet a *Petit Journal* használta először, mely óránként 11—12,000 tökéletes ívet nyomott.

Hazánkban a »Budapesti Hírlap« oly iker-körforgó gépet hozott be, mely egyszerre nyomja, vágja és hajtogatja a lapot. A londoni »Times« 1814-ben még dicsekedhetett azzal, hogy gépe óránként 1100 példányt nyomott. Most mosolygunk ily hátramaradottságon.

A sajtószabadság s az iskolázás rendszerezésével a könyv hazánkban is mindig nagyobb számmal nyomatik. Jelenleg

¹ Faulman »Illustr. Gesch. d. Buchdrucker-Kunst« 519. l.

² U. o. 656., 673., 774. és K. lapok.

van, az 1896. ezredéves kiállítás hivatalos adatai szerint, hazánkban 500 nyomda; Budapestre magára esik 76 könyvsajtó 3207 segéddel. Ezenkívül van több nyomda (50—50 segéddel) Zágrábban, Pozsonyban, Aradon, Temesvárott, Debreczenben, Kassán, Nagyváradon, Sopronban, Egerben és Szegeden.

Nagyobb nyomdáink leginkább Budapesten vannak. Az államnyomda után legnagyobb nyomdáink a „Pallas” 100 lóerővel és 400 munkással, a „Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság” 48 lóerővel és 400 munkással, a „Kosmos” 40 lóerővel és 40 munkással, az „Atheneum” 30 lóerővel és 370 munkással, a „Franklin Társulat” 30 lóerővel és 350 munkással, a „Lampel Wodianer” czég 30 lóerővel és 160 munkással, a „Hornyánszky Viktor” czég 24 lóerővel és 150 munkással.

A szellemi termékek ezen közvetítői még mindig nincsenek arányban nálunk a külföldiekkel.

A külföld művelt nemzetei között e tekintetben első helyen áll Németország, hol 1896-ban volt 75,494 nyomdász. Németországban egy nyomdai iparosra esik 657 lakos, Ausztriában 1684 és hazánkban 2433 lakos.¹

Számokkal mutatható ki az időszaki sajtónak is rohamos emelkedése hazánkban. 1840-ben 26 magyar hirlap és folyóirat

¹ »Magyarország közművelődési állapota ezredéves fenállásakor.« Bpest, 1898. II. k. 418. és k. l.

jelent meg, 1896-ban már 1003 hirlap és folyóiratot nyomattak hazánkban és 1780. óta 3397 féle hirlapunk és folyóiratunk volt hazánkban.¹

E számok untatók volnának, hogyha a gondolkodó fő nem találná azokat elég beszédeseknek és olvasmány és könyvkedvelés terjedésének hatalmas bizonyítékainak.

A mi a *könyvkereskedést* illeti, a rendszeres könyvkereskedés első nyomai Mátyás király uralkodása alatt mutatkoznak. A nyomtatás mesterségének feltalálása előtt, mint a külföldön, úgy nálunk is a XIII—XV. században virágzott egyetemeink pedellusai és az úgynevezett »stationarii« közvetítették a kézirati tan- és segédkönyvekkel való kereskedést s hogy a kéziratmásolás nálunk is iparszerűleg műveltetett, ezt korán elhunyt nagytehetségű írónk, Ábel Jenő egyik munkájában (A bárfaí szent-Egyed-templom régi könyvtára) bebizonyította. Attól kezdve egész a mohácsi vészig igen sok könyváros működött hazánkban, kik közül fel- emlíjtük a következőket: Kirchhemi Fegjér Tibold, Ruem György, Patsch János, Kaym Orbán, Vardy István, Nagybányai Heckel István, Schuller Jakab, Murazin Antal, Milhelm Mátyás, Kaym Orbán örökösei, Sestardia Lenárd, a könyveivel együtt máglyán elégetett Gryneus György stb., kik kiadványaikat nyomdák hiányában kül-

¹ U. a. mű IX. (kilenczedik) kötetének 493. l. Id. Szinnyi József jelentése.

földön voltak kénytelenek nyomatni részben Velenczében, Brünnben, Augsburgban, Strassburgban, Krakóban, később Bécsben De a Mátyás király alatt jelentéktelen Pestnek is volt könyvkereskedője a híres *nürnbergi Koburger* Antal kiadó és könyváros veje itt működött, mint a nürnbergi ház képviselője (faktora).

Külömben az ambulans könyvárusok s a búcsukat látogató kompaktorok is lényegesen hatottak közre a könyvek terjesztésénél.

A mohácsi gyásznapok után a budai könyvkereskedés — míg Budavára a törökök kezében volt — két évszázadon át szünetelt. Ezen súlyos állapotok után természetesen a könyvkereskedés is csak igen nehezen fejlődhetett. A XVI. és XVII. században a következő helyeken léteztek könyvkereskedések: Brassó, Kolozsvár, M.-Óvár, Vác, Nagyvárád, Gyulafehérvár, Eperjes, Pápa, Bártfa, Beszterczebánya, Nagyszeben, Pozsony, Kassa, Trencsén városokban, míg az ország egyéb helyein csak a XVIII. században vett az némi lendületet.

A XVIII. század második felétől egészen e század 30-as évéig a vidéki könyvkereskedés a nyomdász kiadókon kívül majdnem egészen a könyvkötők kezében volt s bátran lehet állítani, hogy ez iskolából került ki még a későbbi időben is a magyar könyvkereskedők zöme, sőt színe-java.

A szigorú cenzúra roppant nehézségeket gördített könyvkereskedésünk fejlődése elé s az arra illetékes helytartóság csak

igen nehezen osztogatta a concessiót s ugyancsak derekas műveltségű és kvalifikált szakembernek kellett annak lennie, a ki ily concessióhoz juthatott, mert megkívántatott sok egyéb polgári erény és tudás mellett több nyelvnek az ismerete; a tanuló évek száma pedig öt évre volt kiszabva.

A XIX. század eeljén már mindenütt rohamos fejlődéssel találkozunk, első helyen természetesen mindig Buda és Pest állottak; míg a vidéki városok közül különösen Pozsony, Kassa, Lőcse, Kolozsvár, Nagyszében és Győr vitték a vezérszerepet.

Buda és Pest könyvkereskedésének tulajdonképeni kezdetét, t. i. azért, mely már a kifejlett német könyvkereskedés mintájára s azzal folytonos összeköttetésben rendezkedett be, a mult század közepére lehet tenni. Azóta mindkét testvérvárosban egyre szaporodtak az üzletek, még pedig azon mértékben, a minőben maga e két város haladott előre s az ország szellemi és anyagi góczpontjává kezdett lenni.¹

Legujabb korban felelevenedett az ókori könyvgyűjtési szenvedély, mely mint látuk, keletről, Kis-Ázsián és Görögországon keresztül származott át Itáliába. De már *Seneca* élesen kikel a *magán*-könyvgyűjtők ellen: »Mit használnak — írja — ezek a könyvtárak és számtalan könyveik, melyeknek a tulajdonos, ha egész életét

¹ Magyarország közművelődési állapota ezeréves fennállásakor. Budapest, 1898. IX. k. 499 és köv. l.

reáfordítaná is, alig olvashatná el a czi-meit? A nagy mennyiség lenyűgözi a szel-lemet és nem műveli azt . . . Megbocsáta-nám, ha mindez okulási vágy kifolyása volna, de ezeket a szép szellemeket csak lakások ékítése és szépítése céljából vásárolják.«¹ A könyvszekrények ifjabb Plinius-nál *armaria*, Senecánál *loculamenta*, Juvenalisnál *foruli* név alatt szerepelnek. Herculanumban talált ily 3–4 láb mély polczokkal ellátott könyvszekrényeket lát-hat az ember a nápolyi »Museo Nazionale«-ben; ezekbe rakták el a tekercsbe gön-gyöltett könyveket. Seneca cedrus-fából való és elefántcsonttal díszített könyvszekrényekről beszél. *Lucianus* szemére veti a II. század amateurjeinek, hogy nem tud-nak különbséget tenni könyvek között. »Hiába teríted ki azokat — mondja gú-nyosan — hiába fekszel rájuk. A majom, mondja a példabeszéd, majom marad, még ha arannyal ékeskedik is. Szüntelen könyv van a kezében, folyvást olvasod, de nem érted meg, mit olvastál; a számárhoz vagy hasonló, ki füleit hegyezi, hallván, hogy valahol lantot pengetnek. Ha a könyvek bírása elegendő volna arra, hogy tudóssá tegye a tulajdonost, értékét nem tudnók megbecsülni, és ha a tudományt meglehetne vásárolni, az csak a tettek volna gazda-gok . . . vagy könyvtárnokok.«

Seneca és Lucianus azonban feledik, hogy a könyv kedvelése még a tanulat-

¹ »De brevitate vitae« id. h.

lannál is a tudomány iránt táplált szeretetet és tiszteletet jelenti s a könyvgyűjtők nélkül, kiket ők mai követőikkel annyira ostoroznak, a legnagyobb szellemek művei aligha maradnának meg az utókor számára.

Külföldön a könyvnek kedvelése ujabban szintén a század második tizedében vett erősebb lendületet. Az árak emelkedésében nagy része van *Brunetnek*, a tudós bibliographusnak, ki először figyelmeztette a közönséget a régi és ritkább nyomtatványok értékére.¹ Horatius 1501-iki velencei kiadását aranyhelyben fizetik, ugyanannak Elvezir-kiadásáért valóságosan török magukat az amatőrök. Hasonló megtisztelésben részesülnek Vergilius, Juvenalis, Catullus, Tibullus és Propertius.

A modern könyvkedvelő és a régi »könyvmoly« között alig van valami családi rokonság. A mai bibliophil nem meggörnyedt pápaszemes, életunt öreg, ki reszkető kezekkel lapozza a foliánsokat; hanem a legtöbb esetben életvidám, kifogástalan módorú gentleman, ki nem tagad meg magától semmi világi élvezetet s e mellett gyönyörködik az irodalomban épúgy, mint a művészet remekeiben. A párisi könyvkedvelőknek két társasága² nagyobbára kiváló állású urakból áll, kiket az irodalom pártolásán kívül első sorban a szépnem szeretete kapcsol össze.

¹ Jalcquhes-Charles Brunet »Manuel Du Libraire« Paris, 1860—1865, I—VI. k.

² A »Société des Grandes Bibliophiles« és az »Amis des livres.«

Kétségbe vonhatatlan, hogy a régi, ritka művek fönmaradását első sorban a mindent hangyaszorgalommal összehordó könyvgyűjtőknek köszönhetjük. Ők kutatják fel a padlások s lomos kamarák rejtekeit, a porból és szemétből napfényre hozva oly nyomtatványokat, melyek nélkülök bizonyára elvesztek volna. A legrégibb magyar nyomtatvány töredéke egy felbontott könyvtáblából került ki; Milton »Elveszett Paradicsomának« londoni híres kiadása Csokonay nagyérdekű jegyzeteivel egy sajtos pakkoló papírai között került elő.

A könyvek megbecsülése mindenkor az írók iránt tanúsított hódolat. Azt mutatja a modern társadalom; uj és tekintélyes helyet jelel ki az író számára, a ki még a mult században is kegyelem kenyéren élősködött. A jó öreg *Gyöngyössi Istvánnak* ékes rigmusokban kellett hatalmas murányi Venusának udvarolnia.

Nem kell felednünk azt sem, hogy az irodalmon kívül még a művelődés történetnek is jó szolgálatot tesznek ezek a sokszor ostorozott és nevetségessé tett könyvedvelők. Midőn a bibliophilek kicsinyesnek látszó gonddal őrzik könyveiket, a könyvhöz a borítékon kívül katalógusokat és könyvhirdetéseket is köttetnek, művelődéstörténeti szempontból nagyon érdemes munkát végeznek és a jövő idők számára is dolgoznak!

Előadásomat bezárom *Ábrányi Emilnek* a »könyv«-ről irt költeményének e szép szavaival:

»Ha sok reményed csalfán tűnni látod,
A könyv veled van, mint örök barátod.
Legyen a sorsod bármily mostoha,
A könyv hű társad . . . nem hagy el soha.
Ha fáj a szíved, gyógyulsz balzsamától,
Ha tán hibás vagy, ő akkor se vádol . . .
Szép kincseit elhozza néked sorban,
S gazdaggá tesz a legnagyobb nyomorban.

Ha eldobod, megtiprod szívtelen,
Nem duzzog, — hívod s mindjárt ott terem,
Menj bármily messze, ő is megy veled,
Mint hű barátod s bölcs mestered.
Dicséretet nem óhajt semmikép,
Mégis tanít mindenre a mi szép :
Becsülni embert, mások igazát,
S szeretni forrón, híven a hazát!

Oh szép a rang és minden földi pompa,
Boldog, ki gyűjthet kincseket halomra,
Okos, ki buzgón házakat szerez,
Földet javít, vagyont kétszerez . . .
De az gyűjt legtöbb és legszebb vagyont,
Babérodát annak fejére fond,
Annak legyen megáldva minden lépte,
Ki *könyvet* juttat milliók kezébe !«

Országos Széchényi Könyvtár

TARTALOM:

	Lap.
Írás	I—15
Codex	12
Könyvnyomtatás	16
Könyvkötés	25
Könyvtárak	28
Könyvkereskedelem	33
Könyvkedvelés	36

Országos Széchényi Könyvtár

DR. RÉCSEY VIKTOR ÖNÁLLÓ KIADVÁNYAI:

1. Sopron ó-kori neve (Scarabantia) s a sopronmegyei római feliratok. Archaeologiai tanulmány. — A sopronmegyei régészeti társulat főtítkárává választatásának emlékére írta és mélt. és főtiszt. Bubics Zsigmond püspöknek, a sopronmegyei régészeti társulat I. elnökének ajánlva R. V. Sopron, 1887.
2. A sopronmegyei régészeti társulat első évkönyve. Szerkeszté R. V. Sopron, 1887.
3. Vámbéry Ármin. Soproni szereplése alkalmából bemutatja R. V. Sopron, 1897.
4. Vas megyei írók. Bio- és bibliográfiai gyűjtemény. Összeállítá R. V. Sopron, 1888. (Pártoláshiány miatt befejezetlen maradt.)
5. Dr. Vámbéry Ármin élete és tudományos működése. Vázolta R. V. Második javított és bővített kiadás. Kassa, 1889.
6. Prof. Dr. Armin Vámbéry's Leben und seine wissenschaftliche Wirksamkeit. Geschildert von R. V. Káschau, 1889.
7. Felolvasások és Leírások. Olvasta és írta R. V. Kassa, 1890.
8. A kassai püspökségi könyvtár codexeiinek és incunabulumainak jegyzéke. Összeállította R. V. Budapest, 1891.
9. Néhány kiváló emlék Esztergom vidékéről. Számos czinkografiai képpel. Budapest 1892.
10. Az esztergomi Sz.-Lőrincz-templom maradványai. Felkutatta és leírta R. V. Három egykoru metszet, 2 alaprajz, 2 helyszíni felvétel, 18 részletrajz autotypiai és czinkografiai tábláival. Esztergom, 1893.
11. Pannonia ó-kori mythologiai emlékeinek vázlata. Összeállította R. V. Esztergom, 1893. 76 l. és XI. (II.) képes tábla.
12. Pannonia ó-kori mythologiai emlékeinek vázlata. Második, javított és bővített kiadás. 115 l. és 55 autotypiai és czinkografiai táblával. Esztergom, 1894. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1895. 30,322. sz. a. középiskolai tanári könyvtáraknak beszerzésre ajánlva.
13. Balaton-vidéki régészeti kutatásaim. Az orsz. rég. társulat választmányában előadta R. V. — Veszprém. 1896.
14. Exemplaria duplicata bibliothecae centralis Archi-Coenobii O. S. B. de S. Monte Pannoniae. 1896. Veszprimii.
15. Brevis Historia Archivi Archi-Abbatiae O. S. B. De Monte Pannoniae. Concinnavit Dr. V. R. — 100 exemplaria habent fac-similia diplomatis S. Stephani Regis et chartularii »Libri Rubri«. Veszprimii. 1896.
16. „A kassai dóm régi síremlékel.“ Kiadja dr. R. V. I. Rész. 24 autotypiai képmásolattal. Budapest, 1897. Athenaeum.
17. „Győr és Pannonhorma nevezetességek.“ Az »Orsz. Középisk. Tanár-Egyesület« győri közgyűlése alkalmával kiadja a Tanár-Egyesület. Budapest, 1897. Hornyánszky Viktornál.
18. Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. A pannonhalmi kiadatlan kéziratárból. Révai sajátkezűleg megrajzolt arczképével. Budapest. Athenaeum. 1898.